

پژوهشی در شعر دوره نخست بازگشت

دولف

دکتر محمد مهدی رسا پیرآبادی

نشر آزاده

۱۳۹۴

سرشناسه : رضاپور آکردي، محمد مهدي، ۱۳۵۳-
 عنوان و نام پديد آور : پژوهشي در شعر دوره نخست بازگشت
 مشخصات نشر : تهران: انتشارات اراده، ۱۳۹۴.
 مشخصات ظاهري : ۱۶۵ص.
 شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۷۹۶۳-۰۶-۷ : ۹۰۰۰۰ ريال
 و ثبت فهرست نويسي : فياي مختصر
 يادداشت : فهرست نويسي کامل اين اثر در نشاني: <http://opac.nlai.ir>
 قابل دسترسي است
 شماره تابشنامي ملي : ۳۸۷۲۲۶۳

پژوهشي در شعر دوره نخست بازگشت

مولف: دکتر محمد مهدي رضاپور آکردي

ناشر: نشر اراده

نوبت چاپ و سال چاپ: اول - ۱۳۹۴

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

چاپخانه: نگين تهران

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۹۶۳-۰۶-۷

قيمت: ۹۰۰۰ تومان

نشاني: تهران-ميدان انقلاب - خ کارگر شمالي - خ فرصت شيرازي - پلاک ۲۰ - واحد ۲

تلفن: ۰۲۱۶۶۵۹۶۵۲۱

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۷	مقدمه
۱۱	فصل اول: زمینه های شکل گیری مکتب بازگشت
۱۲	تأراج کتابخانه اصفهان
۱۲	زمینه های سیاسی و اجتماعی
۱۳	زندگی از سبک هندی و تلاش برای رهایی شعر از انحطاط
۱۴	عجز و ضعف : حران
۱۵	دیدگاه معین : ربار سبک بازگشت
۱۷	نقد دیدگاه های معین
۲۵	فصل دوم: شاعران تاثیر گذار در دوره نخست بازگشت
۲۶	مشتاق اصفهانی
۲۸	هاتف اصفهانی
۳۲	آذریگدلی
۳۵	صباحی بیدگلی
۴۱	فصل سوم: قالب های شعری و نظیره گویی
۴۲	غزل
۴۳	قصیده
۶۱	رباعی
۶۶	قطعه
۶۹	مثنوی
۷۰	ترجع بند
۷۳	ترکیب بند

۷۵	 مستزاد
۷۶	 فرد
۷۶	 نقد و بررسی
۷۹	 فصل چهارم: ویژگیهای زبانی
۸۱	 استفاده از اصطلاحات عامیانه
۸۴	 کاربرد لغات عربی
۸۶	 اشکالات در ساختار و نحو
۹۰	 پیچیدگی در معنید لفظی و معنوی
۹۲	 حذف یا تبادیل و دگرگونی مصوت ها
۹۵	 واژگان پررنگ
۹۹	 افعال و لغات کهنه و مجوز
۱۰۰	 واژگان ترکی
۱۰۲	 ترکیب سازی
۱۰۴	 کاربرد افعال به شکل قدیمی
۱۰۶	 اصطلاحات علمی
۱۰۷	 نقد و بررسی
۱۰۹	 فصل پنجم: محتوا و درون مایه
۱۱۱	 ۱- ادبیات غنایی
۱۱۱	 اشعار عاشقانه و تغزلی
۱۱۴	 مرثیه
۱۲۳	 مدح و نعت و منقبت
۱۳۸	 مفاخره
۱۴۱	 شکواییه

۱۴۲	هزل، هجو و مطایبه
۱۴۵	ساقی نامه وصف
۱۵۲	۲- ادبیات تعلیمی
۱۵۸	نقد و بررسی
۱۶۱	کتاب شناسی

مقدمه

در دوره صفویه به عللی که اینجا فرصت پرداختن به آنها نیست شعر فارسی به کلی از طراوت، فصاحت، سلاست و شیرینی افتاد و از سبک و سیاق فصیح و بلیغ استادان قدیم به شکل عجیبی منحرف شد. «مضامین دلنشین و معانی رنگین که دست استادان سخن آنها را در زیباترین لباسها به جلوه درآورده بود و در کمال رسایی و تمام اندامی بر کرسی قبول خاص و عام نشانده بود متروک و مهجور شد و کسانی که توانایی ایجاد نظایر آنها را نداشتند حتی برخاستن آنها و تتبع کلام سخن سرايان پیشین نیز خودداری کردند و گرد خیال فی و نازک کاری هایی که به سبک هندی مشهور شده گردیدند.» شعرای این عصر و زمان کار دقت در ایجاد مضامین و معانی و استعانت از استعارات و محالان و تخیلات دور از ذهن و فهم را به جایی کشاندند که اگر چه هنر ايسان در ادع این معانی و آوردن آنها در قالب نظم از لحاظ سخن سازی و صنعتی موهبت اعجاب است اما اکثر گفته های این گروه از شعرا در مقابل میزان ذوق و شگفتی بی وزن و مقدار، سست و خالی از هر گونه اعتبار است^۱ لذا در نیمه دوم قرن دوازدهم یعنی از اواخر دوره افشاریه نهضت بزرگی آغاز شد. «شهر اصفهان کانون نهضت جدید شد دو سه تن مرد خوش قریحه و صاحب ذوق روی از سبک رایج هندی بر تافتند و به تتبع طرز و شیوه استادان پنج شش قرن پیش پرداختند و

۱. اقبال آشتیانی، عباس، مقدمه دیوان هاتف، ۱۳۴۵، ص ۶

زمینه پیدایش گویندگان از خود بزرگتر را فراهم آوردند. مشهورترین آنها، که پیشقدمان این نهضت بودند، سید محمد شعله اصفهانی، میرزا محمد نصیر اصفهانی، و بالاتر و مهمتر از همه، میرسید علی مشتاق از سادات حسینی اصفهان بود و در ایجاد نهضت جدید بیش از همه کوشید و دیگران را به استقبال و تتبع سبک کلام استادان قدیم رهبری کرد. بر اثر هدایت او، مجموعه‌ای از گویندگان جوان که اکثر آنان از مردم اصفهان بودند برگرد او جمع شدند که از آنها آقا محمد خیاط عاشق اصفهانی، آقامحمد تقی صهبای قمی، لطفعلی بیگ آذربیکدلی شاملو، سید هاتف اصفهانی و حاجی سلیمان صباحی بیدآلی کاشانی را می‌توان نام برد.^۱ اینان که اغلب تا این زمان از شاعران دوره صوریه بر روی می کردند به تدریج از این راه روی بر تافتند و احیای سنت های پیشین را که در عصر حافظ سعدی و مولوی معمول بود وجهه همت خود قرار دادند. در این دوره به علت عدم پشتیبانی دربار، شاعران با تشکیل انجمن ها و محافل ادبی زمینه را برای گرم نگه داشتن بازار شعر و شاعری و تربیت شعرای جوان مهیا کردند. چون انجمن های ادبی در این روزگار به ویژه انجمن ادبی مشتاق در بالیدن و رشد شعر نقش بنیادی داشته است به شعر این دوره «شعر انجمن» نیز گفته اند. نهضتی که مشتاق و دیگر یاران او با هدف مقابله با سبک هندی و خیال پردازی ها و تصنع و تکلف شعر عصر صفوی و به قصد احیای زبان

۱. آرتین پور، یحیی، از صبا تا نیما، ص ۱۴-۱۳

فصیح پیشینیان آغاز گر آن بودند از همان ابتدا مورد مخالفت و انتقاد برخی از شاعران آن دوره قرار گرفت این موضوع از شعری که صباحی به دوست خود رفیق اصفهانی شاعر معروف آن زمان در شکایت از بعضی شعرای عصر نوشت به وضوح آشکار می شود.

شک بایستی است ز اینای روزگار مرا

تویی به درک وی الحق درین بساط حقیق

نجسته ره به غریبت متاده در ارشاد

نبرده پی به حقیقت نشسته در تحقیق

رسانده بانگ فضیلت به حرج و شناسند

سهیل راز سها و صهیل راز نهیق

به خضر طعنه و خود در میان وادار

به نوح خنده و خود در میان بحر غریق

زبان طعنه گشایند بر بزرگانی

که شعرشان بد و شعرا را به رتبه شقیق^۱

تاکنون به طور مستقل پژوهشی مربوط به شیوه بیان شاعران دوره نخست بازگشت (افشاریه و زندیه) صورت نگرفته است. تحقیقات و پژوهش هایی که تا به حال محققین ما درباره بازگشت ادبی انجام داده اند و یا به نوعی با شعر این دوره در ارتباط است، از چند حالت خارج نیست: ۱- برای این دوره

^۱ صباحی بیدگلی، دیوان، به تصحیح و مقدمه ح- پرتو بیضایی، ص ۸۶

اهمیتی قائل نشدند و شعر شاعران این دوره را چندان قابل بررسی ندانستند بدون آن که دلایل قانع کننده ای ارائه کرده باشند. ۲- این دوره کاملاً تحت الشعاع دوره دوم سبک بازگشت (قاجاریه) قرار گرفته است و گاهی نتیجه حاصل از بررسی شعر دوره دوم بازگشت به شعر این دوره تعمیم داده شده است. ۳- محققین در بررسی های خود به یک یا دو جنبه از جنبه های گوناگون تبل بررسی در شعر پرداختند و نتایج حاصل از آن را به عنوان معیاری برای قنیت ارزش گذاری و جایگاه شعر این دوره قرار دادند. چنانکه لنگرودانی (۱۳۸۵) ضمن شرح حال بعضی از شاعران این دوره با ذکر نمونه هایی به تقلید و نظیره گویی آنان از شاعران پیشین پرداخته است و یا شمیسا در سبک شناسی شعر، (۱۳۸۵) نمونه هایی از شعر مشتاق و صباحی به بررسی مختصری از ویژگی رباعی شعر آنها پرداخت. حال آن که نتایج پژوهشی معتبر است که از جهات گوناگون یک اثر ادبی را مورد نقد و بررسی همه جانبه قرار دهد. از این رو اکثراً آنان به شکل ظاهری اثر یا محتوی و درون مایه برای قضاوت کافی نیست. بر این اساس در این پژوهش سعی شده است تا شعر چهار تن از شاعران شعر دوره نخست بازگشت از جهات گوناگون: زبانی، درون مایه و محتوی، تقلید و نظیره گویی مورد بررسی قرار گیرد. در بخش هایی برای اینکه نتایج این پژوهش از اعتبار و دقت بالاتری برخوردار شود از روش های آماری و جداول استفاده شده است.